

Dr. Gerencsér Balázs Szabolcs

Nyelvhasználat az eljárásjogokban

A Kárpát-medencei nemzetrészek anyanyelvű jogérvényesítése az eljárásokban –különös tekintettel Szlovákiára, Ukrajnára, Romániára, Szerbiára, Horvátországra és Szlovéniára

A doktori értekezés tézisei

Budapest, 2007.

1. A kitűzött kutatási feladat rövid összefoglalása

A kutatás célja a Magyarországot környező Kárpát-medencei államokban az anyanyelvű jogérvényesítés lehetőségeinek, gyakorlatának és problémáinak feltárása –azaz az eljárásjogok vizsgálata.

A kisebbségek egyik legjellemzőbb vonása a nyelvük. Nem véletlen, hogy Francesco Capotorti híres kisebbség-definíciójában is az etnikai és vallási jegy mellett harmadiknak a nyelvet veszi. A kisebbségek meghatározása mellett az antidiszkriminációs tételek is egyik első helyen említik a nyelvet, mint speciális jegyet, amely megkülönböztetheti az embereket, vagy állampolgárokat.

A kisebbségek életében a nyelvhasználat a legváltozatosabb területeket érinti az állami szervektől a magánéletig. Így például anyanyelvi kérdéseket vet fel a parlamenti képviselő, az egyesülési jog, az önkormányzatiság. Az oktatás az egyik legérzékenyebb terület, illetve ilyen még a média (sajtószabadság). Mindezekon túl az anyanyelvhasználatot lehet a magánszférában (lásd: kötelmi jog, öröklés, cégjog, szellemi alkotások joga, stb.) is szabályozni. Ha egy kisebbségi polgár megtanulta a nyelvét az iskolában, van nyelvén rádió és televízió (műsor), sőt kisebbségi nyelven tud szerződéseket kötni –még mindig csak a közösségen belüli elszigetelt jelenség a nyelvhasználat. Ezért olyan fontos, hogy egy állam adjon lehetőséget arra, hogy a kisebbség tagjai (individuális jogként) vagy maga a kisebbség (kollektív jogként) a hatóságok előtt való eljárásban is használhassa anyanyelvét.

A nyelvhasználati jogok érvényesülését az alábbiak szerint vizsgálom. A hatályos jogszabályi rendelkezések áttekintése előtt azok történelmi gyökereit igyekszem feltárni és számba venni. A nyelvhasználati jogok kutatásának előrehaladtával ugyanis egyre inkább azt tapasztaltam, hogy egy-egy intézmény sok szálon gyökerezik a két világháború közötti vagy a második világháború utáni korszak jogi szabályozásában. (Például Szlovákiában a nyelvtörvény szerepe, vagy Romániában a máig élő kettős telekkönyvezés vagy az érvényes és hatályos jogszabályok alkalmazásának hiányosságai, esetleg Szerbiában a vajdasági autonómia tradíciói és annak nyelvi hatásai, stb.) Mindezek feltárása szükségszerű akkor, ha vizsgálatunk eredményeként bemutatott normatív rendelkezéseket és azok jogi környezetét meg akarjuk érteni.

A dolgozat második részében a hatályos szabályozást vizsgálom: a legkiemelkedőbb nemzetközi normákat, illetve a nyelvhasználatot közvetlenül érintő belső jogi normákat. Az előbbi kapcsán az Európa Tanács égisze alatt hozott kisebbségi keretegyezményt, valamint a nyelvi chartát, illetve az EBESZ által létrehozott nemzeti kisebbségek nyelvi jogairól szóló oslói ajánlások című

dokumentumot mutatom be röviden. A nemzetközi szerződések tekintetében kitérek azok végrehajtására is. A Kárpát-medencei államok hatályos belső jogi szabályozását az alkotmányos szinttől vizsgálom az esetleges nyelvtörvényeken, kisebbségi törvényeken át az egyes eljárásjogi jogszabályokig. A bemutatott normatív rendelkezéseket pedig összevetem a napi gyakorlattal, tanulmányutamon szerzett ismeretek alapján.

2. A kutatás módszertana

A Kárpát-medencei államok eljárásjogaiban rejlő nyelvhasználatot összehasonlító vizsgálat nem szűkülhet csupán a jogszabályok nyelvtani összevetésére. Az interneten illetve közjogi intézményeknél beszerezhető jogszabályok megismerése mellett a könyvtárakban és szakgyűjteményekben fellelhető irodalom jelentette a megfelelő háttér-bibliográfiát. A témakört érintő sajtóhíreket 1999 óta gyűjtöm, napi- és hetilapokból vegyesen, amelyek tovább szélesítették a szakirodalomból nyerhető ismereteket.

A jogszabályok többségéhez angol vagy német nyelven jutottam hozzá interneten, könyvtáron vagy diplomáciai kirendeltségen keresztül. Az eredeti nyelvű szövegek fordításában interjúalanyaim, valamint a PPKE jogi karán működő Flachbarth Ernő Kutatóműhely tagjai voltak segítségemre.

A munka során az alapvető háttér tanulmányok elkészítése és a Magyarországon fellelhető irodalmak áttanulmányozását követően tanulmányútra indultam, hogy a jogalkalmazás mindennapi gyakorlatát ismerő jogászokkal találkozjak. 2005. május 14. és 2005. augusztus 15-e között megtett mintegy 5000 kilométer során célom volt, hogy a megismert jogszabályokat összevegyem a tényleges gyakorlattal. Beszélgető partnereim elsősorban gyakorló jogászok: bírák, ügyészek, ügyvédek, jegyzők, főtanácsadók, jogtanácsosok voltak. Igyekeztem az eljárási szintek szerint is megkeresni alanyokat: helyi és megyei szinten egyaránt. Fontos szempont volt, hogy a tömbben és a szórványban élő magyar nemzeti közösséget érintő gyakorlatot is feltérképezzem. Ezt a különböző földrajzi területeken dolgozó jogászok megkeresésével szándékoztam elérni.

A határon túli beszélgetések során korábbi elképzeléseimet messze meghaladóan vált nyilvánvalóvá számomra a hatályos szabályozás és a

tényleges gyakorlat közötti különbség. Az egyes országokban élő nemzetiségek tisztában vannak saját helyzetükkel, azonban összehasonlító kutatások hiányában ezidáig még nem kerültek nyilvánosságra olyan problémák, amellyel minden, magyarok által lakott régió küzd és azok megoldása egységes fellépést igényel (lásd elsősorban a dolgozatban részletezett szaknyelv-ismeret problematikáját). Már a mintegy 40 interjú készítése során az az öröm ért, hogy a régiók közötti –kialakulóban lévő –tapasztalat-cserében részt vehettem (például azzal, hogy a Drávaszögben beszámolhattam a felvidéki jogász-képzési tapasztalatokról, amelyet örömmel vettek interjú-alanyaim).

A hatályos eljárásjogi nyelvi szabályokat, valamint azok kialakulásához vezető történelmi utat összehasonlító módszerrel vizsgáltam. Eddigi tapasztalataim szerint ugyanis nagy szükség van jogi megalapozottságú összehasonlító vizsgálatra, amelyek mind a jogfejlesztésben, mind a kisebbség-politikában felhasználhatóak. Az összehasonlítás alapjául szolgáló szempontokat az határozta meg, hogy a nyelvi jogok működését (vagy hiányának okát) szemléltetni tudjam. E szempontokat az elemző fejezetekben részletesen kifejtem.

A hatályos módszerek összehasonlításának fő irányvonalát a tanulmányúton használt egységes kérdőív határozta meg, amelyet úgy próbáltam összeállítani, hogy minél részletesebben adjon lehetőséget a gyakorlat megismerésére és a problémák okainak feltárására. Ezért két témakör köré csoportosítottam kérdéseimet: az egyik jogi természetű és a jogszabályok végrehajtását célozta, a másik a magyar kisebbségi anyanyelvhasználat fő akadályának vélt szaknyelvismeret-hiány kérdéskörét tartalmazta. (Ez utóbbi véleményem a tanulmányút során megalapozást nyert.)

3. Tudományos eredmények összefoglalása, a további hasznosítás lehetőségei

A) A tudományos eredmények összefoglalása

A kutatás során levezetésre kerültek a vizsgált országokban az egyes hatályos eljárásjogi nyelvi intézmények történelmi előzményei – amelyeknek célja az volt, hogy a vizsgálat tárgyát képező jogszabályi rendelkezéseket ne csupán nyelvtani összevetéssel tudjuk szemlélni, hanem történelmi megalapozottságú rendszerben értsük meg azok helyét az adott jogrendszerekben.

A kutatás során továbbá megvizsgáltam, hogy a nyelvhasználat az eljárás mely szakaszaiban merülhet fel. Klasszikus elv, amelyet az 1868-as nemzetiségi

törvény alkalmazott, hogy a kérelem nyelvén kell döntést hozni. Bár ez az elv a ma hatályos eljárásjogokban nem érvényesül, mégis a kérelem/kereset nyelve az első, ahol előfordulhat a hivatalostól eltérő nyelv. A kisebbségi nyelven fogalmazott beadványokat a vizsgált országok nagy része egyáltalán nem fogadja el. Az eljárási cselekmények kiemelkedő részét a tényállás tisztázása teszi ki. Ezen belül a tárgyalás, tanú meghallgatása és a nyilatkozattételi jog, illetőleg az ezekről készült jegyzőkönyv a legfőbb területek, ahol kisebbségi nyelv megjelenhet. Ma a vizsgált országokban – a volt dél-szláv államközösség kivételével – a jogszabályok szerint nem lehet a fenti cselekményeket az államnyelvtől eltérő nyelven végezni. Ahol kisebbségi nyelvhasználatot (például tárgyaláson) tapasztaltam, az törvény által nem szabályozott módon történt. Nem túlzás azonban azt mondani, hogy jegyzőkönyvet kisebbségi nyelven sehol nem vezetnek. (A délszláv államokban van rá lehetőség, de nem alkalmazzák, mert a fordítása csak többletmunkát eredményezne az így is leterhelt jogalkalmazóknak; Szlovákiában, Ukrajnában és Romániában az eljárási jog azonban konkrétan kizárja a kisebbségi nyelvű jegyzőkönyvezést.) A bizonyítási szakasz legtöbb cselekményére értesítést vagy idézést kell kibocsátani, amely szintén felveti a kisebbségi nyelvhasználat kérdését. Tanulmányutam során csak a csíkszeredai bíróságon tapasztaltam, hogy két nyelven adták ki az idézést és az értesítést. A tényállás tisztázását követően a döntés meghozatala következik, amelynek a nemzetiségek nyelvén való közlése szintén csak délszláv államokban lehetséges. A már EU tagország Szlovákiában, valamint Ukrajnában és Romániában erre törvényes keretek között nincs lehetőség. Nem ritka eset, hogy az állam többségi nyelvén nem értő ügyfél nem érti a hatóság által kiadott döntést. A jogorvoslati rendelkezések már más jellegű kérdéseket vetnek fel. A másodfokú hatóságok nyelve – elsősorban azok regionális jellege miatt – az államnyelv. Ezt alkalmazta az 1868-as magyar szabályozás is. Ez viszont fordítási és egy egyéb szervezési kérdést és többletkiadást vet fel, mint azt a dolgozat összefoglaló fejezetében kifejtettem. Végül pedig az eljáró hatóságok ügyviteli nyelve kapcsán merül fel a kisebbségi nyelvhasználat, amelyre ma csak Horvátországban, Szlovéniában és Szerbiában van jogszabályok által biztosított lehetőség.

A kutatás további eredménye, hogy az eddig hiányzó Kárpát-medencei összehasonlításban felszínre hozott olyan problémákat, amelyekkel minden magyarok által lakott Kárpát-medencei régió küzd. Ezek a nehézségek nem (csak) elsősorban jogalkotási jellegűek, hanem a hatályos jogi környezet minél teljesebb alkalmazására vonatkoznak. Ilyen a dolgozatban részletesen kifejtett jogi szakképzések fejlesztése, a magyar

jogi szaknyelv megfelelő oktatása, szakmai kapcsolattartás fejlesztése, a lakosság megfelelő tájékoztatása azokról a lehetőségekről, amelyekkel élhet, valamint a régiók közötti tapasztalatcsere.

B) A további hasznosítás lehetőségei

a) A határon túli kutatások és a terepen végzett adatgyűjtés szerepe

Ahogy arra az előzőekben is utaltam, tanulmányutam egyik kiemelkedő tapasztalata szerint szükség van a magyar nemzetrészeket (is) érintő Kárpát-medencei összehasonlító (kisebbség-) kutatásokra. Jelen munka csak a nyelvhasználati lehetőségeket vizsgálja, de a kisebbségi életnek ez csak egy szűk területe. Interjú-alanyaim is több olyan témát jeleztek, amelyek kidolgozása mai napig várat magára, illetve jómagam is több olyan kutatási területre lettem figyelmes, amelyeket összehasonlító jogi módszerrel feltárva tovább hasznosítható adatokat nyerünk.

A teljesség igénye nélkül a határon túli jogászok javaslatára, illetve a saját tanulmányaim alapján az alábbi területek merülnek fel újabb, önálló kutatások alapjául:

- a regionalizmus szerepe, a határon átnyúló együttműködések;
- az önkormányzatiság szerepe és jövőképe;
- a kisebbségek szerepe a kormányzati struktúrákban;
- választójogi rendszerek összevetése kisebbségi jogi szempontból;
- az oktatási jogok (az oktatás különböző szintjeinek egybevetése, például az oktatáshoz való hozzáférés és az oktatás struktúrájának tükrében);
- az egyes alapjogok érvényesülése (különösen: egyesülési jog és véleménynyilvánítás szabadsága).

A fentieken túl azt is tapasztaltam, hogy az összehasonlító kutatások eredményességéhez szükséges a helyszínen (terepen) végzett kutatás is. A fenti lehetséges kutatási területeket – csakúgy, mint jelen dolgozat témáját – nem lehet kellő alaposággal csupán monográfiákból és cikkekből feltárni. A jogszabályi keretek gyakorlatban való megvalósulása az adott országban mérhető le, amelyhez az ott élők tudnak megfelelő információkat adni.

b) A nyelvi jogok a nemzetközi érdekérvényesítésben

A dolgozatban bemutattam, hogy a kisebbségvédelem nemcsak egy országon belüli vagy az anyaország és a többségi ország közötti tényező, hanem annak lehet nemzetközi vetülete is. Figyelemre méltó, hogy hazánk a kisebbségvédelmet mindig hangsúlyozza a nemzetközi kodifikáció során és a

több/kétoldalú kapcsolattartásban (lásd például az EU alkotmány szerződés szövegének kidolgozása kapcsán a magyar szerepvállalást). Az is azonban észrevehető, hogy sokszor ellenállásba ütközik emiatt a magyar diplomácia.

A dolgozat nyomán felmerül a lehetősége azonban annak, hogy a kisebbségvédelem hajóján az általános nyelvhasználati jog legyen a zászló. Ez a fogalom ugyanis itt Közép-Európában is jobban bevett/bevehető, és talán kevesebb ellenérzést is szül. Mindezt természetesen annak tudatában javaslom, hogy a kisebbségvédelem jóval több területet ölel fel, mint a nyelvhasználat önmagában.

c) A nemzetrészekkel való kapcsolattartás szükségessége

A kutatás során nyilvánvalóvá vált számomra – mint azt a dolgozatban több helyen is jelzem – a magyar nyelvű jogászság (és általában: az értelmiség) támogatása elengedhetetlen a magyar nyelv határon túli megmaradása érdekében. A kapcsolattartást különböző fórumok között és különböző szinteken kell megvalósítani és ösztönözni.

A kutatás eredményeként tehát az alábbi területeken indokolt mind az intézményes, mind az informális együttműködés:

- állami, önkormányzati intézmények között, továbbá a bírósági vagy az ügyészségi szervezetek között;
- jogász szakmai (civil) szervezetek között;
- egyetemek, valamint tudományos intézmények között.

Ez utóbbiaknak különösen jelentős szerepük van az anyanyelvű jogalkalmazást gyakorolni képes következő jogász-generációk kinevelésében.

d) Az anyanyelvű jogérvényesítés fejlesztésének eszközei

A dolgozat utolsó fejezetében összefoglaló jelleggel próbáltam bemutatni azon eszközöket, amelyek az anyanyelvű jogalkalmazást segítik. Mivel ezek megvalósítása összetett feladat és sokszor a többségi érdekekkel ellentétes irányba hat, az anyaország segítsége is nélkülözhetetlen.

Az alábbi főbb csomópontokat emelném ki a kutatás során feltárt és a további hasznosíthatóság szempontjából releváns eszközök közül:

- jogász-képzés segítése, a Kárpát-medencei magyar tudományos élet fellendítése;
- szakmai továbbképzések és együttműködések kialakítása;
- szakmai érdek-képviseletek létrehozásának ösztönzése;
- szakmai szótárak kiadása.

4. A munka témakörében készült publikációk jegyzéke

A kisebbségvédelem megvalósulása a nemzetközi szervezetekben
in: Magyar Kisebbség 2002/1. szám, Kolozsvár (Szerzőtárs: Juhász Albin)

A nemzeti kisebbségek és anyaországuk kapcsolata
Flachbarth emlékkönyv. Szerk.: Dr. Szabó Marcel (Budapest, 2003.)

Kisebbségpolitikai rendszerváltozás Magyarországon –Gondolatok Győri Szabó Róbert írása kapcsán
Magyar Kisebbség 2003/1. szám, Kolozsvár

Alkotmányjogi kutatások a határon túl
Doktori Iskola Prelegálások III., PPKE, Budapest, 2004.

Nyelvhasználati változások a délvidéki magyarság történetében
In honorem magistrorum Botos Gábor; Neolife, Budapest, 2005

Nyelvi jogok –törvények I. (Az 1920. évi csehszlovák nyelvtörvény)
Magyar Kisebbség 2004/4, Kolozsvár

Nyelvi jogok –törvények II. (Nemzetközi egyezmények az első világháborút követően)
Magyar Kisebbség 2005/1-2, Kolozsvár

Nyelvi jogok –törvények III. (Az 1868-as nemzetiségi törvény és Magyarország nyelvjogi szabályozása)
Magyar Kisebbség 2006/1-2, Kolozsvár

A kisebbségi törvény és az anyanyelvhasználat –hozzászólás a romániai kisebbségi törvénytervezet vitájához
Magyar Kisebbség 2005/1-2, Kolozsvár

A nyelvhasználati jog kiteljesedett formája: a kisebbségi autonómia

A Közjogi Államtudományi Kutatócsoport Publikációi I-II; Rejtjel, Budapest, 2006.

Kisebbségi kutatások és a Flachbarth Ernő Kutatóműhely
Flachbarth Füzetek, 1. kötet, 2005. Bibliotheca Facultatis Iuris
Universitatis Catholicae de Petro Pazmany Nominatae, Budapest

Összehasonlító kutatások jogfejlesztő céllal
Formatori Iuris Publici, Ünnepi kötet Kilényi Géza Professzor hetvenedik
születésnapjára; Szent István Társulat, Budapest, 2006.

Az alkotmányos kisebbségvédelem összehasonlító vizsgálata
Doktori Iskola Prelegálások (PPKE-JÁK) V. szám, 2006.

Nyelvi jogok történeti áttekintése Romániában
Romániai Jogtudományi Közlöny 2005/2.